

Kasdienybė kaip revoliucija ir rezistencija: G. Debord'as ir M. de Certeau

Nerijus Milerius

Vilniaus universiteto
Filosofijos institutas
E. paštas nerijus@milerius.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojama pastanga iš naujo permąstyti kasdienybės statusą vartojimo visuomenės sąlygomis. Interpretuojamos dvi kasdienybės koncepcijos – Guy Debord'o spektaklio visuomenės kritika ir kasdienybės revoliucija bei Michelio de Certeau kasdienybės kaip rezistencijos samprata. Debord'o teigimu, kasdienybės kritikos tikslas – perkrauti visą kapitalizmo sistemą. Fiksavęs radikalų kontrastą tarp esamo menko kasdienybės statuso ir kasdienybės potencialo, Debord'as buvo įsitikinęs, kad radikalią kasdienybės diskriminaciją galima įveikti tik radikaliomis – kasdienybės revoliucijos – priemonėmis. Atmetęs galimybę per kasdienybę pakeisti visą sociumo sąrangą, de Certeau sutelkė dėmesį į kasdienybei būdingą rezistencijos makrostruktūroms aspektą. Taigi de Certeau tikslas – ne perkeisti visą sistemą, bet palaikyti kasdienybės rezistencinį potencialą kaip nuolatinę kasdienybės atsinaujinimo galimybę. Straipsnyje konstatuojama, kad būtent tokios kasdienybės kaip rezistencijos nuostatos padarė įtaką vizualumo ir miesto studijų sritims.

Pagrindiniai žodžiai: kasdienybė, Guy Debord'as, Michelis de Certeau

The Everyday as Revolution and Resistance: G. Debord and M. de Certeau

Abstract. The paper analyzes the effort to rethink the status of everyday life in the context of consumer society. Two concepts of everyday life are interpreted – Guy Debord's critique of society of the spectacle, and Michel de Certeau's concept of everyday life as resistance. As Debord says, the purpose of the critique of the everyday is to recharge the entire system of capitalism. By capturing the radical contrast between the current meager status of everyday life and the potential of the everyday, Debord was convinced that a radical discrimination of everyday life can only be overcome by radical means – the revolution of the everyday. Rejecting the possibility of transforming the entire structure of the society through everyday life, de Certeau focused on the everyday as resistance to the strategic domains of society. Thus, de Certeau's goal is not to transform the entire system, but to maintain the resilient potential of everyday life as a constant opportunity for daily renewal. The paper concludes that it is the attitudes of everyday life such as resistance that have influenced visual and urban studies.

Keywords: the everyday, G. Debord, M. de Certeau

Padėka. Straipsnis parengtas vykdant tyrimą pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Kasdienybė ir karo traumos reprezentacija vėlyvojoje modernybėje“ (Nr. S-MOD-17-1).

Received: 14/06/2019. Accepted: 03/09/2019

Copyright © Nerijus Milerius, 2019. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Kasdienybės reabilitavimo banga išteisino kasdienybę kaip ontologijos ir gnoseologijos teorijų temą¹. Vis dėlto su laiku tapo aišku, kad teorinė kasdienybės reabilitavimo strategija nėra besąlygiška, universali ir visuotinai galiojanti. Kadangi patys kasdienybę reabilituojantys teoriniai sprendimai yra kontekstualūs, kintant socioekonominėi kasdienybės sąrangai, pačios teorinės nuostatos tampa priklausomos nuo naujai besiklostančios kasdienybės konsteliacijos.

Transformacija, radikaliai pakeitusi sociumo sąrangą ir privertusi vėl iš naujo spręsti kasdienybės klausimą, – kasdienybės performatavimas pagal naujas, postindustrinio arba vartojimo kapitalizmo determinuotas sąlygas. Štai kodėl autoriai, traktavę ankstesnes kasdienybės reabilitavimo teorijas kaip nepakankamas ir sukėlę antrą kasdienybės reabilitavimo bangą, kasdienybės reabilitavimo klausimą siejo ne su filosofijos centro ir periferijos problema, bet su rezistencija dominuojantiems vartojimo visuomenės režimams. Ypač ši tendencija tapo ryški XX a. 6–8 dešimtmečių prancūzų filosofijoje, kur Henri Lefebvre'o, Guy Debord'o, Roland'o Barthes'o, Michelio de Certeau, Jeano Baudrillard'o ir kitų autorių koncepcijos tiesiogiai formulavo ar netiesiogiai numatė gaires kasdienybės aktyvizmo praktikoms.

Šio straipsnio tikslas – ne pateikti bendrą antrosios kasdienybės reabilitavimo bangos panoramą, bet išskirti dvi šiai bangai priklausančių ir ją reprezentuojančių kasdienybės koncepcijų interpretacijas – Debord'o revoliucinę kasdienybės kritiką ir de Certeau kasdienybės kaip rezistencijos sampratą. Nors abu šie autoriai nuolat įtraukiami į bendrąsias kasdienybės interpretacijų apžvalgas, vengiama tiesiogiai lyginti jų nuostatas, akivaizdžiai turint minty šių autorių priklausomybę skirtingoms ideologinėms stovykloms. Vis dėlto straipsnyje siekiama parodyti, kad tarp šių dviejų kritinių kasdienybės interpretacijų egzistuoja akivaizdus ryšys – Debord'o realizuota revoliucinė spektaklio visuomenės kritika lengvai išverčiama į de Certeau koncepcijos žodyną, o de Certeau kasdienybės kaip rezistencijos interpretacija be vargo gali būti suprasta kaip modifikuotas Debord'o pasiūlytų kasdienybę transformuojančių praktikų tęsinys. Tokių skirtingų, bet viena kitą papildančių koncepcijų sugretinimas taip pat itin parankus siekiant atskleisti esmines antrosios kasdienybės reabilitavimo bangos tendencijas.

G. Debord'as: kasdienybė kaip spektaklio visuomenės kritika

Nuosekliausiai savo požiūrį į kasdienybę Debord'as nusakė ne savo garsiajame programiniame veikale *Spektaklio visuomenė*, o nedideliame pranešime *Sąmoningų perkeitimų kasdieniame gyvenime perspektyvos*. Šį pranešimą jis ne perskaitė gyvai, o atsiuntė garso įrašą. Nors iš pažiūros tai galėtų atrodyti kaip periferinė ir nereikšminga detalė, vis dėlto tokia tais laikais neįprasta teksto pateikimo forma esmiškai susijusi su Debord'o požiūriu į nusistovėjusias kasdienės rutinos formas ir į galimus jos įveikos būdus.

Visų pirma, Debord'as akcentuoja, kad kasdienybė privalo būti ne tiek apmąstyta ar permąstyta, kiek pakeista. Taip yra todėl, kad „grynas“ mąstymo darbas ir vien teorinė

¹ Plačiau žr. Milerius 2018.

kasdienybės rehabilitacija nėra pakankama kasdienybės išteisinimo sąlyga. Kasdienybę neįgalia paverčia pati išsigalėjusi spektaklio visuomenės rutina. Taigi vien teorinė kasdienybės statuso revizija turėtų užleisti kelią gerokai ambicingesnei kasdienybės statuso vartotojų visuomenėje revizijai.

Tokios revizijos, kurios siekia Debord'as, esmę paranku nusakyti Talio ir tarnaitės istorijoje išryškintais opozicijos terminais (Milerius 2018). Hansas Blumenbergas (2015: 3) išskyrė keturias Talio ir tarnaitės istorijoje regimas priešpriešas: žemės ir dangaus, žemiško žinojimo ir dangiško pažinimo, moters ir vyro bei vergovės ir laisvės. Teorinis kasdienybės reabilitavimas visuomet apima pirmas dvi sritis ir siekia žemiškajam žinojimui surasti deramą vietą dangiškojo pažinimo hierarchijoje. Toks kasdienybės reabilitavimo būdas, kada „dangiškojoje“ teoretiko figūroje išryškinama įprastų veiklų, t. y. „žemiška“, dimensija, iš esmės remiasi tuo pačiu distancijos tarp „žemės“ ir „dangaus“ sumažinimo principu. Tačiau net ir tada, kada greta mokslinės veiklos yra išryškinamas šios veiklos kasdienis fonas ir taip Talio figūroje atrandama tarnaitės dimensija, nėra deramai paklausama, kas sudaro šio kasdienio fono esmę ir – dar radikaliau – dėl kokios priežasties kasdienybė yra tik fonas, t. y. bet kokios veiklos periferija, o ne centras. Vadinasi, būtina ne tik parodyti, kad tarnaitės figūra gali būti integrali Talio figūros dalis, bet ir suabejoti paskutine, galbūt svarbiausia Blumenbergo įvardyta priešprieša, kasdienybę paženklinančia „vergo“, t. y. kažkam pranašesniai patarnaujančios, savarankiškos vertės neturinčios veiklos, stigma.

Būtent į tokį tariamai patarnaujantį kasdienybės vaidmenį savo dėmesį ir sutelkia Debord'as. Pasak jo paties, vėlyvojo kapitalizmo spektaklio visuomenė kasdienybei kaip vergui ar tarnaitėi suteikia savąsias specifines prasmes. Jau Lefebvre'as (2008b: 316) pabrėžė, kad kasdienybė modernybėje yra neišvystytas, atsilikęs sektorius. Debord'as pritaria Lefebvre'ui, ypač pabrėždamas kasdienybės atsilikimą nuo istorijos – kasdienybė yra atribota nuo istoriškumo terpės, bet iki galo nuo jos neatkirsta. Toks ambivalentiškas kasdienybės statusas ir lemia maksimalų kasdienybės diskriminavimą ir išnaudojimą. Viena vertus, kasdienybė yra atribota nuo istorijos, vadinasi, ji nedalyvauja kuriant istorijos kaip tikrovės transformacijos įvykius. Antra vertus, kasdienybė nėra visiškai nuo istorijos atkirsta, tokiu būdu paverčiant kasdienes mases eksploatacijos resursu.

Atrodytų, kad, konstatavus kasdienybės atsilikimą, vėlyvojo kapitalizmo sistema turėtų dėti visas pastangas tam, kad šis atsilikimas būtų įveiktas. Tačiau, pasak Debord'o, yra kaip tik priešingai – sociumas organizuotas taip, kad siektų ne įveikti, o palaikyti kasdienybės teritorijos stagnaciją. Lefebvre'as tokią kasdienybės izoliaciją nusakė kariniais terminais, prilygindamas kasdienybę į gilią užfrontę nustumtam rezervui (2008b: 316). Jam antrindamas Debord'as konstatuoja, kad izoliuota ir nuo istorinių įvykių kūrimo plotmės atribota kasdienybė suvedama į minimalių funkcijų veiklą, kuriai atlikti nereikia jokio kūrybiškumo. Maža to, kūrybiškumo stokojanti kasdienybės terpė suskaidoma į privačias kasdinių individų gyvenimo „ląsteles“, kuriose inertiška, minimalių funkcijų veikla paverčiama „privačiu“, nieko kito neliečiančiu reikalu (Debord 2002: 240). Norint geriau suprasti, ką šia mintimi sugestijuoja Debord'as, tereikia atlikti paprastą eksperimentą – išivaizduoti tą vaidmenų distribuciją, kuri į priešingas stovyklas išskirsto „viešumos“ ir „privatumo“ erdves. Viešumos terpė lokalizuota „pasaulyje“ ar „gatvėje“, čia skleidžiasi „globalūs“

procesai. Privati terpė sąmoningai atribota nuo sociumo, t. y. paslėpta nuo svetimų akių, o jos izoliacija nuo globalių procesų pridengiama intymumo širma.

Be abejonės, toks antraeilis kasdienio gyvenimo statusas nėra kokia nors ypatinga inovacija, būdinga vien vėlyvojo kapitalizmo laikmečiui. Tačiau vėlyvojo kapitalizmo specifika yra ta, kad jis ne tik perima kasdienybės stigmatizavimo strategiją, bet ir suteikia šiai strategijai patrauklaus apvalkalo pavidalą. Identiškai Michelio Foucault aprašytai modernią visuomenę pagrindžiančiai panoptizmo sąrangai, kurioje „patys kaliniai yra juos valdančios valdžios šaltinis“ (1998: 238), vėlyvojo kapitalizmo sąlygomis kasdienybę menkinančią stigmą įtvirtina pats kasdienis individas. Savanoriško savęs pavergimo principo veikimą užtikrina spektaklio visuomenės nustatyti vartojimo režimai. Kaip ir Foucault aprašytoje disciplinos visuomenėje, kurioje išorinės disciplinos vietą užima interiorizuotos savidisciplinos procedūros, taip ir Debord'o vartojimo visuomenėje šie vartojimo režimai yra instaliuoti į kasdienybę ir praktikuojami kaip savaime suprantamos ir savanoriškos kasdienio gyvenimo formos.

Akivaizdu: atsispyręs nuo akademinio pasaulio (paskaitų ir pranešimų) rutinos suardymo, Debord'as dėmesį sutelkia į tą rutiną, į kurią neišvengiamai yra paniręs kiekvienas miestietis. Debord'ui dabar rūpi ne tiek priartinti Talį prie tarnaitės, parodant, kad kasdienybė yra „verta“ būti apmąstyta, kiek pasirūpinti pačia kasdienybe ir išlaisvinti tą kasdienybei būdingą kūrybiškumą, kuris joje glūdi nepriklausomai nuo jos santykio su teorinio mąstymo dimensija. Galima būtų pamanyti, kad toks rūpestis pačia kasdienybe be jokių tarpininkų yra reikšmingas vien pačiai kasdienybei. Tačiau, kaip pastebi Debord'as, pačios teorinio mąstymo dimensijos likimas ima priklausyti nuo kasdienybės būvio. Ilgą laiką buvo svarstoma, kaip filosofija gali reabilituoti kasdienybę, tokiu būdu kasdienybės inertiškai rutinai suteikiant nors dalelę ją įprasminančio tikroviškumo. Tačiau pabrėždamas, kad spektaklio visuomenė „nepaverčia filosofijos tikroviška, o filosofuoja tikrovę“, Debord'as sugestijuoja, kad spektaklio visuomenėje pati filosofija stokoja sąlyčio su tikrove, taigi pačią filosofiją būtina reabilituoti (2006: 47). Kodėl deboriškojoje koncepcijoje pati filosofija turi būti reabilituota, tiksliai pastebi kasdienybės konceptą XX amžiuje tyręs Michaelis E. Gardineris. Pasak šio autoriaus, Debord'as yra nubrėžęs aiškius ryšius tarp idealistinės filosofijos ir modernybės laikų spektaklio visuomenės (Gardiner 2000: 110). Jei pati filosofija yra kolonizuota spektaklio visuomenės, ją privalu atkovoti (reabilituoti), kaip ir kasdienę tikrovę.

Kaip matyti, pastanga reabilituoti kasdienę tikrovę ir kartu suteikti impulsą sąlytį su tikrove praradusiai filosofijai įsipina į tokį spektaklio visuomenės ydingą ratą, kuriame ne tik kasdienybė, bet ir pati filosofija yra netekusi savojo savarankiškumo. Esmė ta, kad spektaklio visuomenė ne tiek sustiprina tariamai laisvo užsiėmimo (tokio kaip filosofija) bei vergiškos rutinos (tokios kaip kasdienybė) stigmas, kiek perkeičia pačių šių stigmų konceptualines prasmes. Antrindamas Lefebvre'ui (2008a: 29) ir Theodorui Adorno (Horkheimer, Adorno 2006: 172–173), atskleidusiems, kaip vėlyvasis kapitalizmas savo tikslams subordinuoja laisvalaikio dimensiją, Debord'as išryškina esminį vartojimo visuomenės paradoksą – laisvalaikis kaip tariamai „laisvas laikas“ tampa tobulu laisvės pakaitalu, užkertančiu kelią per darbą galinčioms išlaisvinti praktikoms. Todėl ilgą laiką

kaip laisvės kelrodis vergiškai kasdienybei save priešpriešinusi filosofija pati praranda pretenzijų į laisvės monopolį pagrįstumą. Ne tik kasdienybė, bet ir pati filosofija spektaklio visuomenėje papuola į tokią atskyrimo zoną, kuri yra atskirta nuo tikrovės transformacijų lauko. Taigi Debord'o koncepcijoje filosofija liaujasi būti tuo vaistu, kuris išgydytų kasdienybę nuo periferinei egzistencijai pasmerktos atskirties, nes pati filosofija yra pažeista atskyrimo principo.

Nusakydamas bendrąsias spektaklio visuomenės charakteristikas, Debord'as pažymi, kad „atskyrimas yra spektaklio alfa ir omega“ (2006: 50). Akivaizdžiai traktuodamas atskyrimą kaip intensyviausią Karlo Marxo aprašyto susvetimėjimo formą, Debord'as parodo, kokiu būdu atskyrimas yra persmelkęs visas įmanomas sritis: spektaklio visuomenėje filosofija yra atskirta nuo tikrovės, žmogus – nuo pasaulio, gamintojas – nuo gaminamų produktų, laisvalaikis – nuo laisvės, kasdienybė – nuo istorijos. Būtent atskyrimo principas negatyvias spektaklio visuomenės charakteristikas konvertuoja į tariamai pozityvias, tokiu būdu atimdamas galimybę pasipriešinti spektaklio visuomenės susvetimėjimui. Pateikdamas tariamą kasdienybės gerovę užtikrinančių technologijų pavyzdžius nuo automobilių iki televizijos, Debord'as pastebi, kad būtent tokios gerovės formos neabejotinai sustiprina „vienišų minių“ atskyrimo sąlygas, transformuojančias kiekvieną šios „vienišos minios“ atstovą į spektaklio (reginio) visuomenės žiūrovą. Spektaklio visuomenės žiūrovas pasmerktas susvetimėjimui ir atskirčiai, nes „kuo daugiau jis stebi, tuo mažiau gyvena; kuo labiau jis nori susivokti viešpatuojančiuose reikmių reginiuose, tuo menkliau supranta savo paties egzistenciją ir troškimus“ (Debord 2006: 53). Toks susvetimėjimo režimas ypač akivaizdus kasdienybėje, kurioje vienišos minios suformatuotos ir suskirstytos į nereflektyvaus gyvenimo gardeles: „Šis individualus atskirto kasdienio gyvenimo išgyvenimas lieka be kalbos, be suvokimo, be kritinio požiūrio į savo paties praeitį, kuri niekur neminima. Jis neperteikiamas“ (Debord 2006: 147). Tačiau jei susvetimėjimo ir atskyrimo principas kuria tokias vienišų minių egzistencijos sąlygas, kurios priešinasi galimybei šias sąlygas net apmąstyti, kaip įmanoma spektaklio visuomenės refleksija ir transformacija?

Kaip pažymi Maurizia Boscagli, panašų galvosūkį, tik nusakytą skirtingomis conceptualinėmis priemonėmis, sprendė ne vienas pokario prancūzų autorius – Debord'as, Barthes'as, Baudrillard'as ir kt. Reaguodami į pokyčius, atvedusius į postindustrinės vartojimo visuomenės būklę, šie autoriai akivaizdžiai suprato, kad naujoji tvarka verčia iš naujo radikaliai kelti individo laisvės klausimą: „jei visa gyvenamoji erdvė dabar suprekinta, t. y. visiškai adaptuota tolydžiam vartotojų, prekių ir pinigų srautui, kokios galimybės išsilaisvinti iš šios sistemos ar jai mesti iššūkį? Jei visa aplinka yra suprekinta ir kontroliuojama, kaip subjektas gali bent įsivaizduoti rezistenciją šiai aplinkai ar atkurti tikrą kontaktą su materialiu pasauliu? Kokios yra sąlygos, kurios leistų įsivaizduoti šį kontaktą kaip „tikrovišką“ (Boscagli 2014: 128). Akivaizdu, jog skirtingi autoriai galimybę pasipriešinti tikrovę kolonizavusiai vartojimo sistemai vertino skirtingai. Debord'o versija išsiskiria ne vien itin pesimistiška spektaklio visuomenės analize, bet ir gana aiškia programa, nurodančia žingsnius, kaip šią visuomenę galima transformuoti.

Esmė ta, kad, nepaisant susvetimėjimo ir atskyrimo procesų intensyvumo, jų poveikis sociumo procesams nėra tolydus ir vienodas visuose sociumo segmentuose. Kaip pažymi

atidžiau į minėtojo laisvo laiko zoną pažvelgęs Debord'as (2006: 144), „savo pačiame pažangiausiame sektoriuje sutelktas kapitalizmas orientuojasi į pardavimą „visiškai paruoštų“ laiko bloką“. Galima nuspėti, kad atsilikusioje kasdienybėje, kuri funkcionuoja kaip šio „pažangaus“ kapitalizmo sektoriaus priešybė, laiko bloką tankis yra dar didesnis. Maža to, kadangi kasdienio laiko blokai yra neryškūs, „neiškirtiniai“, „pilki“ ir nuolat pasikartojantys, daug sunkiau pastebėti ir suvokti šią iš anksto suformuotą ir serijiniu konvejeriu reprodukuojamą kasdienybės laiko ir erdvės „blokinę“ konstrukciją. Vis dėlto būtent dabar paradoksaliu būdu tampa aiški ir specifinė kasdienybės teritorijos ypatybė. Kad ir kokia atsilikusi, kad ir iš kokių vienodų, iš anksto pagamintų laiko bei erdvės bloką kolonizuota būtų kasdienybė, ji visuomet yra „po kojomis“ arba, perfrazuojant Martiną Heideggerį, „po ranka“. Vienišos kasdinių individų minios negali padaryti jokios momentinės ir reikšmingos įtakos spektaklio visuomenės pažangiųjų sektorių industrijai. Kasdienybės serijiniai erdvėlaikio blokai, priešingai, yra visada prieinami, būtent todėl šiuos kasdienybės rutinos blokus bet kurią akimirką įmanoma ryžtis modifikuoti ir pakeisti.

Čia ir slypi kasdienybės paradoksas, leidžiantis radikaliai perkeisti kasdienybės prasmes. Kaip pažymi Debord'as, viena vertus, kasdienybės funkcijos tiek apribotos ir minimizuotos, jog pati kasdienybės organizacija tampa panaši į griežtai organizuotą ir kontroliuojamą getą. Antra vertus, „po ranka“ esanti kasdienybė yra „paranki“ įvairioms transformacijos galimybėms. Šis kontrastas tarp represuojamos kasdienybės skurdumo ir kasdienybės galimų transformacijų gausumo veda prie kasdienybės „revoliucijos“, galinčios sugrąžinti kasdienybę iš istorijos užribio ir atkurti visas jos teises į kūrybiškumą. Tokį dvilypį kasdienybės pobūdį Debord'as ypač išryškina atkreipdamas dėmesį į dviprasmišką „kasdienybės kritikos“ statusą. Visų pirma, kasdienybės kritika reiškia tyrimą, kurio tikslas – kritikuoti kasdienę sąrangą ir jos praktikas. Kita vertus, transformuota ir teises į kūrybiškumą atsikovojusį kasdienybė pati gali tapti kritikuojančia instancija – tokiu atveju „kasdienybės kritika“ reikštų pozityvų kritinį požiūrį, kurį inicijuotų ir stimuliuotų pati kasdienybė (Debord 2006: 241). Akivaizdu, kad Debord'as conceptualizuoja tą kasdienybės kritikos dvilypumą, kurį antcipavo jau Lefebvre'as. Tol, kol kasdienybė yra nustumta į paraštes ar užfrontę, kasdienybės kritika suponuoja kasdienybę kaip kritikuojamą objektą. Tada, kad kasdienybė ima veržtis į priekines fronto pozicijas, ji pati tampa kritikuojančiu veiksmu.

Kasdienybės kritika kaip kūrybiškumą stimuliuojanti instancija ir yra tas dėmuo, kurį pasitelkia Debord'as. Tokia kasdienybės kritika, kurioje kasdienybė tampa ne kritikuojamu, o kritikuojančiu veiksmu, sutaino teoriją ir praktiką, paversdama jas lygiaverčiais kasdienybės kritikos sandais. Pristatydamas garsiąją *dérive* procedūrą, kurioje griežtą kontroliuojamos erdvės praktikavimo režimą pakeičia spontaniško kūrybiško vaikščiojimo praktikas, Debord'as (1956) nusako teorinį šios procedūros aprašymą kaip aktualiai realizuojamo veiksmo slaptažodį. Iš esmės, ši slaptažodžio kategorija maksimaliai tiksliai išreiškia Debord'o nustatytą kūrybiškosios kasdienybės kritikos teorijos ir praktikos santykį. Be slaptažodžio, kūrybiška kasdienybė būtų nepasiekiamą ir neprieinamą. Tačiau vienas slaptažodis taip pat tėra bevertis, nieko nereiškiančių ir beprasmių žodžių kratynys.

Galima neklystamai spėti, kad ir paskaitos, kurioje kalbama apie kasdienybės perkeitimą, garso įrašas yra teorinio apmąstymo kaip slaptažodžio ir praktinės veiklos dermė.

Užuot vien kalbėjęs *apie* kasdienę rutiną ir galimas jos transformacijos, Debord'as sukūrė tokią savo nuostatų pristatymo situaciją, kuri pati savaime realizuoja šią akademinės rutinos transformacijos procedūrą. Būtent ne vien teorinės nuostatos apie kasdienybę, o ir kuriamos kasdienės *situacijos* ir yra esminis spektaklio visuomenės kritikos įrankis. Būdamas viena pagrindinių Situacionistų internacionalo figūrų, Debord'as spektaklio visuomenės susvetimėjimo ir atskyrimo dėsniai, apibrėžiančiam kiekvieną individą kaip per distanciją viską stebintį žiūrovą, priešpriešina situacijų kūrimo arba intervencijos principą. Makrolygmens intervencijos siekia perkeisti visą vartotojiškos kasdienybės getą. Iš esmės, visa grandinė įvykių, atvedusių prie 1968-ųjų įvykių Paryžiuje, ir yra paradigminis tokios makrointervencijos pavyzdys. Greta šios išskirtinės makrointervencijos į nusistovėjusią kasdienybę Debord'as paruošė dirvą daugybei kitų kasdienybės mikrointervencijų, kuriomis siekė suardyti egzistuojančių kasdienybės erdvės ir laiko blokų inerciją ir sukurti naujus kasdienybės praktikavimo algoritmus. Kad ir kokios – mikro- ar makrointervencijos – būtų, visos jos pažymėtos revoliucinio perversmo ženklais.

Kaip pastebi Boscagli, Debord'as priklauso tai XX a. 6–7 dešimtmečių stovyklai, kuri vis dar tiki, jog per kasdienybės makro- ir mikrorevoliucijas galima atsikovoti kasdienybę ir taip perkrauti visą kapitalizmo sistemą. Anot Boscagli (2014: 130), tokio tikėjimo banga nuslūgsta XX a. 8–9 dešimtmečiais, kada kasdienybė pertvarkoma postfordizmo ir tetčerizmo procesų. Tačiau nunykęs kasdienybės pertvarkos radikalizmas nesunaikino įsitikinimo, kad kasdienybei būdingas maištingo kūrybiškumo potencialas. Vienas ryškiausių autorių, kuris persvarsto kasdienybės plotmę be revoliucinio patoso, bet akcentuodamas kasdienės rezistencijos praktikas, ir yra prancūzų mokslininkas de Certeau.

M. de Certeau: kasdienės taktikos kaip laviravimo menas

Debord'o kasdienybės koncepcija organizuota taip, kad teorinės nuostatos formuluojamos kaip direktyvos praktiniam aktyvizmui. Direktyvos tiesiogine šio termino reikšme nurodo kryptį, kaip ir kokiomis priemonėmis turi būti perkeista kasdienybė. Jėzuitų dvasininkas, istorikas ir semiotikas de Certeau, kuriam įtaką darė filosofija ir psichoanalizė, savo kasdienybės interpretaciją konstruoja taip, kad pats teorinis aprašymas jau savaime susipina su praktinėmis implikacijomis. Kaip pabrėžia Benas Highmore'as (2002: 150), de Certeau atmata politines preskripcijas kasdienybei ne todėl, kad mano, jog kasdienybė yra apolitiška, o todėl, kad politiškumą – kaip ir kitas kasdienybės charakteristikas – yra linkęs atrasti pačioje kasdienybėje, o ne anapus jos. Į kasdienybę žvelgdamas pro skirtingų disciplinų prizmę, de Certeau siekė surasti tokius kasdienybės elementus, kurie funkcionuotų kaip kasdienybės „bendrasis vardiklis“. Pabrėžęs, jog jį domina ne ontologinis ar gnoseologinis kasdienybės ar kasdienių žinių statusas, o kasdienybė vartotojų visuomenėje, jis, visų pirma, atsigręžia į tai, *kas* kasdienybę vartotojų visuomenėje *vartoja*. Atsisakydamas metodo į kasdienybės vartotojus žvelgti kaip į inertiškus objektus, kuriems būdinga tik pasyviai vadovautis nustatytomis taisyklėmis, nežinant jų prigimties, de Certeau kartu atsisako vartotojus traktuoti ir kaip suverenius ar „autentiškus“ individus.

Šiuo aspektu de Certeau pozicija kasdienio subjekto atžvilgiu panaši į pirmosios kasdienybės reabilitavimo bangos autoriaus Heideggerio. Analogiškai Heideggeriui, neautentiškai egzistencijai nusakyti įsivedusiam *Das Man* sąvoką (1992: 63), de Certeau teigia, jog kasdienio pasaulio centre yra ne individas, o toks „kiekvienas“, kuris kartu yra ir „niekas“. Pasak de Certeau, „kiekvienas“ – tai bendra vieta, bendras *topos*, kurį galima aptikti ir kasdienėje kalboje. Ne individas lemia socialinę sąveiką, o, priešingai, socialinė sąveika lemia individą (taip žengiama nuo individualumo prie socialumo, t. y. nuo Maxo Weberio prie Emilio Durkheimio). Individas – tokia vieta, kur susikerta daugybė nekoherentiškų, dažnai net prieštaringų socialinių faktorių bei socialinių santykių. Tokia pozicija kasdienio individo atžvilgiu leidžia de Certeau išvengti substancializmo, metafizinio individualizmo bei egzistencinio patoso, bet kartu nepamesti iš akių ir individualaus faktoriaus. Jei nėra tvirto, aiškiai akcentuoto kasdienio subjekto, nėra ir į kalėjimą panašaus kasdienybės geto, iš kurio siekiantis laisvės subjektas turėtų veržtis bet kokia kaina ištrūkti.

Taigi užuot kertiniu savo kasdienybės koncepcijos akcentu pavertęs „autentiškumo“ siekiantį kasdienį subjektą, de Certeau sutelkia dėmesį į vartojimo visuomenės tinklą, į kurį kasdienis subjektas kaip vartotojas yra įpintas. Jis išskiria tris esminius komponentus – socioumo reprezentacijas (pavyzdžiui, televiziją), elgesį (laiką, praleistą žiūrint televiziją) ir tai, ką individas daro su šiomis reprezentacijomis ir šiuo laiku. Pastarasis – trečiasis – elementas labiausiai ir domina de Certeau. „Ką kasdienis vartotojas daro?“ – tai ne kas kita, kaip klausimas apie *poiesis* (nuo graikiško *poiein* – kurti, išrasti, generuoti). Kad ir kaip būtų, kasdieniai individai nuolat realizuoja *poetikos* aktus, tiesa, dažnai nepastebimus ir užmaskuotus, nes neįmanoma parodyti, kas gi iš tiesų vartojant yra sukuriama. Kasdienybės poetika – tai kasdienio tinklo, į kurį vartotojas yra įpintas, naudojimas ir praktikavimas. Kasdienybės poetika ne gamina kasdienę erdvę „iš nieko“, o atranda jau sukurtą pasaulį, kurį perkuria nuolatinėse kasdienėse vartojimo praktikose – skaitant, kalbant, vaikstant, gaminant maistą ir kt.

Kaip akcentuota, Debord'as remiasi prielaida, kad vartojimo visuomenė represuoja ir nužemina kasdienybę, atimdama iš jos teisę į kūrybiškumą. Radikalų kasdienybės supaprastinimą gali įveikti tik tokia pat radikali kasdienių situacijų perkūrimo procedūra, kurios jėga prilygsta revoliucinio sukrėtimo jėgai. Nieko nuostabaus, kad revoliucinis situacijų perkonstravimas reikalauja sąmoningos veiklos algoritmo, galinčio iš naujo perkurti kasdienės situacijas, sukurti naują kasdienę patirtį ir taip padėti išsilaisvinti iš represuotos kasdienybės geto. Kaip pažymi Gardineris (2000: 164), lygindamas Lefebvre'o ir situacionistų stovyklą su de Certeau nuostatomis, Lefebvre'ą ir situacionistus labiau traukė kasdienybės transformacijos ir sukrėtimai, o ne pačios kasdienės praktikos. De Certeau nei konstatuoja radikalų vartotojų visuomenės represuojamos kasdienybės nuskurdinimą, nei pabrėžia neįtikėtiną išlaisvintos kasdienybės potencialą. Užuot konstravęs specifinius, kasdienės situacijas perkuriančius algoritmus, de Certeau akivaizdžiai leidžia suprasti, kad iš esmės kiekviena kasdienė situacija nors ir minimaliu būdu yra perkuriama vien todėl, kad kasdienis vartotojas neišvengiamai vartoja bet kokios kasdienės situacijos laiką bei reprezentacijas.

Kasdienybė yra suformatuota kaip vartojimo industrijos produktas, tačiau net ir vartojimo industrija negali besąlygiškai primesti kasdienybės vartotojui visų kasdienybės

prasmių. Štai kodėl, pasak de Certeau, bet koks statistinis kasdienybės tyrimas visada yra ribotas. Statistinis tyrimas išskaido tiriamąjį lauką į elementus, bet pameta iš akių, kaip šie paskiri elementai siejami diskursyvinėse praktikose.

Kasdienės erdvės praktikavimas ir yra tas veiksnys, kuris atskiria du skirtingus – strateginį ir taktinį – santykio į kasdienybę tipus. Strategijai būdingas egzistuojantis valios bei galios subjektas (savininkas, įmonė, miestas, mokslinė institucija), kuris yra savarankiškas ir izoliuotas nuo visuomenės. Strategija numato, kad galios subjektas turi savo nuosavą galios vietovę, savąjį *topos*, iš kur planuoja santykius su išore kaip su per distanciją nužiūrīnėjamu tyrimo objektu (de Certeau 1988: 35–36). Pasak de Certeau, politiniai, ekonominiai, moksliniai kasdienybės modeliai pagrįsti tokiu strateginiu objektų tyrimu bei planavimu.

Taktikos trajektorijos, visiškai priešingai, neturi savosios vietos, iš kurios galima būtų į tiriamąjį pažiūrėti iš išorės, t. y. objektyvuojančiu žvilgsniu. Taktinio subjekto vieta – ne sava, o *kito* vieta. Būdamas *kito* vietoje, taktikos subjektas negali jos apžvelgti visa apimančiu, nefragmentišku žvilgsniu. Taktikoje kasdienybė suvokiama ne kaip homogeniškas darinys, o kaip situacijų bei aplinkybių sąraizga ar grandinė (de Certeau 1988: 37). Dauguma kasdienių praktikų (kalbėjimas, skaitymas, judėjimas, apsipirkinėjimas, valgio gaminimas) turi būtent taktinę prigimtį. Pasak de Certeau (1988: 39), tokią taktinę veiklą, kurioje orientuojamasi pagal susiklosčiusią aplinkybių bei situacijų konsteliaciją, senovės graikai vadino *metis*, t. y. veikimo būdu. Tai yra toks veikimo tipas, kuris tarytum imituoja žuvų ar augalų laviravimo gerokai platesnėse (strateginėse) vietovėse modelį. Žuvis, sutikusios kliūtį savo kelyje, ją tiesiog be vargo aplenkia. Lygiai taip pat funkcionuoja ir augalai, kurie net ir ant akmens ar ant betoninio pastato randa plyšį ar augimo taką. Pasikeitusi koralų rifų konfiguracija priverčia žuvis keisti savo judėjimo trajektorijas. Panašiu būdu veikia ir augalai – nupjovus vieną šaką, kitos augalo šakos ima stiebtis kitomis kryptimis.

Akivaizdu: nusakydamas kasdienybės veikseną kaip *metis*, de Certeau ir pačią kasdienybę nusako kaip niekad nenutrūkstamą, nuolat improvizuojantį laviravimo meną, kuris įgyja rezistencijos strategiškai nustatytiems vartojimo modeliams pavidalą. Kasdienybės subjektas yra taktikos ir rezistencijos subjektas *par excellence*, t. y. neturintis savosios privilegijuotos galios pozicijos ir veikiantis erdvėje, kuri nėra jo paties sukurta ir jam nepriklauso. Tas pasaulis, kurį kiekvieną rytą savo įprastoje aplinkoje randa kasdienis žmogus, ir yra pati pirminė ir svarbiausia taktinės rezistencijos vietovė. Būtent ne koks išskirtinis situacijos konstravimo algoritmas, o ta rutina, į kurią yra įpintas kasdienis vartotojas, ir yra esminė improvizavimo kasdienybėje platforma. Gyvendamas serijinių daiktų apsuptyje, kasdienis subjektas gyvena terpėje, kuri iš esmės determinuoja jo taktinės veiklos pobūdį.

Kaip matyti, atsisakęs Debord'o postuluoto kapitalizmo perkrovimo per revoliucinę kasdienybės pertvarką imperatyvo, de Certeau randa rezistencijos kasdienei rutinai potencialą pačiose kasdieniškiausiose, atrodytų, rutinos visiškai kolonizuotose elementariose praktikose. Taktikos, laviravimo, rezistencijos sąvokos leidžia de Certeau paaiškinti tą kasdienybėje egzistuojančią dinamiką, kuri nesuvedama vien į įpročio susiformavimo ir iširimo fenomeną. Vokiečių fenomenologas Bernhardas Waldenfelsas (1990: 191) yra akcentavęs,

kad kasdienybė yra ne statiška, o sudaryta iš įkasdieninimo ir iškasdieninimo procesų. Jei į tokią kasdienybės dinamiką būtų žvelgiama vien per įpročio prizmę, tuomet pokyčių dinamikos vektorius vestų vien nuo neįprasta (*dar nekasdieniška*) link įprasta (įkasdieninta) ar atvirkščiai – nuo įprasta prie neįprasta (*iškasdieninta*) – kryptimis. Tačiau de Certeau klasifikacija, skirstanti kasdienybę į reprezentacijas, reprezentacijų naudojimo ar vartojimo laiką ir būdą, kaip šios reprezentacijos yra naudojamos ar vartojamos, leidžia atskleisti tiek kasdienybę stabilizuojančius, tiek ir joje varijuojančius komponentus. Pati reprezentacijų plotmė priklauso tai kasdienybės infrastruktūrai, kurios iš pačios kasdienybės ir kasdienybės priemonėmis beveik neįmanoma pakeisti. Kiek daugiau laisvės egzistuoja reprezentacijų naudojimo bei vartojimo laiko plotmėje, tačiau ir ši plotmė kasdienėje sąrangoje yra gana griežtai determinuota. Kasdinių praktikų laiko režimas yra nusistovėjęs ir įsismelkęs į kiekvienos paros dienos–nakties ciklą. Tam, kad jis pasikeistų, reikia ne elementarių kasdinių pertrūkių, o radikalių perturbacijos. Taigi pats didžiausias laisvės potencialas egzistuoja *poiesis* plotmėje. Kad ir kokios nuo kasdienio individo nepriklausomos būtų sociumo reprezentacijos, kad ir kaip griežtai reglamentuotas būtų šių reprezentacijų naudojimo ir vartojimo laiko režimas, neįmanoma griežtai apibrėžti, kaip šis reprezentacijų laikas bus panaudotas ir kas iš jo bus sukurta. Sistemos primetamam kasdienybės infrastruktūros tinklui kasdienis subjektas visuomet gali pasipriešinti improvizacijos ir rezistencijos aktais.

Žinoma, reikėtų atsispirti pagundai traktuoti šią kasdienybės *poiesis* sferą kaip nevaržomos laisvės ir kūrybiškumo manifestaciją. Nusakydamas šios sferos specifiką, de Certeau (1988: 25) įsiveda posakį *faire les perruques*, kuris prancūzų kalboje reiškia „nelegalų“ darbą sau, naudojantis darbdavio darbo priemonėmis ir eikvojant darbdavio apmokamą darbo laiką. Iš esmės, visa kasdienybė gali būti išreikšta per šios kategorijos *faire les perruques* interpretacijos prizmę. Joks kasdienybės subjektas įprastomis kasdienio pasaulio sąlygomis nesukuria nei pačios kasdienio pasaulio objektų infrastruktūros, nei laiko, kuris įprastai yra skiriamas šiai infrastruktūrai naudoti ir vartoti. Vis dėlto kiekvienas kasdienybės subjektas gali sudaryti savo kasdienybės taktikų scenarijus, apibrėžiančius kasdienybės taktines trajektorijas ir jų praktikavimo būdus. Joks kasdienis taktikos subjektas kiekvieną rytą negali pasirinkti nei kambario, nei lovos, nei kėdės, nei stalo, nei kitų savo kasdienio pasaulio sąrangos elementų. Tačiau kiekvieną rytą įmanoma pasirinkti, kaip pakilti iš lovos, kaip – vangiai sliūkinant ar energingai – pasiekti vonią, kaip ruošti kavą ir kaip – inertiškai ar pasimėgaujant – ją gerti. Toks *poiesis*, tokia kūryba nepaverčia kasdienybės subjekto novatoriumi ar išradėju, kaskart išrandančiu savo kasdienėje praktikoje dar niekada niekieno neatrastas ir niekada neegzistavusias prasmes. Toks *poiesis* veikia funkcionuoja kaip „parazitavimo“ arba „kombinavimo“ menas, kuomet iš jau egzistuojančios kasdienės laiko ir erdvės konsteliacijos elementų sudaromos naujos kasdienybės taktikų bei praktikų kombinacijos.

Kaip sakyta, Debord'as manė, kad kasdienybė yra terpė, per kurią galima pasipriešinti iš anksto paruoštiems ir veiklą determinuojantiems erdvės ir laiko blokams. Sukonstruoti taip, tarytum į juos viskas būtų „įskaičiuota“, šie iš anksto paruošti vartojimo visuomenės blokai linkę uzurpuoti ir kolonizuoti visą veiklą, nepalikdami jokios kitos alternatyvos. Būtent todėl, žvelgiant iš Debord'o perspektyvos, atrodo, kad teisė į naujas galimybes ir

alternatyvas gali būti pasiekta tik radikali kovos forma. De Certeau, priešingai, parodo, jog rezistencijos elementas tiesiog integruotas į kasdienės erdvės ir laiko blokų vartojimo būdus ir praktikas. Paradoksaliu būdu, kaip ir rutina, kuri yra savaiminis kasdienybės sandas, taip ir taktika, laviravimas, improvizacija bei rezistencija taip pat neišvengiamai priklauso kasdienybės esmei.

Atrodytų, de Certeau išsprendžia dilemą, kaip vartojimo visuomenės formatuojamoje kasdienybėje yra įmanoma kasdinių praktikų rezistencija primestiems vartojimo visuomenės režimams. Net ir tuo atveju, jei kasdienybė yra pasmerkta nuolat atkartoti ir reprodukuoti strateginių darinių produktus, toks atkartojimas ir reprodukavimas neįmanomas be kasdinių praktikų taktinės veiklos, kurioje visuomet slypi laviravimo ir improvizacijos galimybė. Tačiau ar taktikoje slypintis potencialas visuomet yra pakankamas, norint reabilituoti kasdienybės kūrybiškumą? O klausiant dar radikaliau – ar negali būti taip, kad maištingasis taktikų potencialas bus gerokai menkesnis už tą taktikų pusę, kuri taip pat determinuota ir iš anksto nulemta strateginės plotmės produkuojamų kasdienybės modelių?

Išvados

Debord'o koncepcija paremta įsitikinimu, kad kasdienybės mikroplotmė gali būti įrankiu perkeičiant sociumo makrostruktūras. Tokia šio autoriaus nuostata gali būti nusakyta ir de Certeau pasiūlytais strategijos ir taktikos terminais. Iš esmės, tikėdamas, kad kasdienybė gali būti kaip vartojimo kapitalizmo revoliucinio perkrovimo priemonė, Debord'as tvirtintų, kad kasdienės taktinio laviravimo praktikos yra pajėgios modifikuoti ar net perkeisti vartojimo visuomenę determinuojančias strategijas.

Pats de Certeau tokias deboriškas ambicijas per kasdienybės revoliuciją pakeisti visą kapitalizmo sąrangą laikytų pernelyg pretenzingomis ir nepamatuotomis. Užuoat kėlęs uždavinį per kasdienės taktikos mikroerdvės pakeisti strategines vartojimo visuomenės makrostruktūras, de Certeau siekė apginti kasdienybės taktikas ir jų teisę į spontaniškumą ir improvizaciją. Taigi niekad nemanydamas, kad taktika gali nurungti strategiją, šis autorius siekė išryškinti tą „partizaninį“ karą, į kurį svetimose strateginėse teritorijose yra įsipynusi kasdienybė. Net ir nesitikėdamas, kad toks „partizaninis“ karas gali būti laimėtas, de Certeau palaiko kasdienybės taktikų rezistencijos energiją kaip nuolatinę kasdienybės atsinaujinimo galimybę.

Straipsnyje atliktas Debord'o ir de Certeau kasdienybės interpretacijų palyginimas leidžia parodyti, kaip antrojoje kasdienybės reabilitavimo bangoje kasdienybės revoliucijos imperatyvas transformuojamas į kasdienybės kaip rezistencijos dominuojančioms sociumo struktūroms praktikas. Būtent kaip rezistencija, o ne kaip revoliucija, kasdienybė neretai postuluojuama ir tose teorijose, kurios patyrė antrosios kasdienybės reabilitavimo bangos įtaką. Kasdienybės kaip rezistencijos interpretacijos aspektai itin ryškūs populiariosios kultūros, vizualumo ir miesto studijose, o šios interpretacijos pėdsakų galima rasti net ir tokiose teorijose, kurios vėl ėmė laikyti kasdienybę periferine tema².

² Tai, kaip kasdienybės revoliucijos ir rezistencijos potencialas permąstomas šiuolaikinėse kasdienybės interpretacijose, išsamiau bus nagrinėjama šiuo metu rengiamoje mokslinėje monografijoje.

Literatūra

- Blumenberg, H., 2015. *The Laughter of The Thracian Women. A Protohistory of Theory*. Trans. S. Hawkins. New York, London: Bloomsbury Publishing.
- Boscagli, M., 2014. *Stuff Theory: Everyday Objects, Radical Materialism*. New York: Bloomsbury Academic.
- Debord, G., 1956. *Theory of the Dérive* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.cddc.vt.edu/sionline/si/theory.html> [žiūrėta 2019 m. gegužės 11 d.].
- Debord, G., 2002. Perspectives for Conscious Alterations in Everyday Life. In: *The Everyday Life Reader*, ed. B. Highmore. London, New York: Routledge.
- Debord, G., 2006. *Spektaklio visuomenė*. Vertė D. Gintalas. Vilnius: Kitos knygos.
- De Certeau, M., 1988. *The Practice of Everyday Life*. Trans. S. Rendall. Berkeley: University of California Press.
- Foucault, M., 1998. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
- Gardiner, E. M., 2000. *Critiques of Everyday Life*. London, New York: Routledge.
- Heidegeris, M., 1992. *Rinkiniai raštai*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Mintis.
- Highmore, B., 2002. *Everyday Life and Cultural Theory*. London, New York: Routledge.
- Horkheimer, M., Adorno, Th., 2006. *Apšvietos dialektika*. Vertė G. Mikelaitis. Vilnius: Margi raštai.
- Lefebvre, H., 2008a. *Critique of Everyday Life. Volume I*. Translated by J. Moore. London, New York: Verso.
- Lefebvre, H., 2008b. *Critique of Everyday Life. Volume II*. Translated by J. Moore. London, New York: Verso.
- Milerius, N., 2018. Kasdienybė kaip klasikinės filosofijos paraštinis fenomenas. *Problemos* 94: 9–21. <https://doi.org/10.15388/problemos.2018.0.0.11991>
- Waldenfels, B., 1990. *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.